

UOT 376

Salbi Ağamehdi qızı Abasova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Xüsusi təhsil kafedrasının müəllimi

UŞAQ SEREBRAL İFLİCİ ZAMANI TƏZAHÜR EDƏN NİTQ POZULMALARI

Сальби Агамехти гызы Абасова
преподаватель кафедры Специальное образования
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

РЕЧЕВЫЕ НАРУШЕНИЯ ПРОЯВЛЯЮЩИЕСЯ ПРИ ДЕТСКОМ ЦЕРЕБРАЛЬНОМ ПАРАЛИЧЕ

Salbi Agamehdi Abasova
teacher of the department Correctional education
of the Azerbaijan State Pedagogical University

SPEECH DISTURBANCES MANIFESTED IN CHILD CEREBRAL PARALYSIS

Xülasə. Serebral iflic zamanı uşaqlarda nitqin tələffüz tərəfinin pozulma xüsusiyyəti ətrafların aktiv hərəkətlərinin bütün növlərində artikulyasiya əzələlərində tonus artır, dizartrik pozulmalar güclənir. Güclə yerinə yetirilən hər bir hərəkət ümumi və nitq əzələlərində tonusun artmasına səbəb olur. Məşğələlər zamanı uşaqdan həddən artıq səy tələb etmək lazım deyil. Çünki, bu cür yükləmə uşaqda əzələ tonusunun diffuz artmasına və nitqin səs tələffüzü tərəfinin pozulmasının güclənməsinə səbəb ola bilər.

Açar sözlər: *dizartriya, nitq motorikası, heca-səs strukturu, fonematik qavrama, hərəkəti pozulmalar, sosial kontaktlar*

Резюме. У детей с ДЦП нарушение произношения речи повышается при тонусе артикуляционных мышц и при всех видах активных движений конечностей усиливаются дизартрические расстройства. Каждое произвольное движение повышает тонус общей и речевой мускулатуры. Нельзя требовать от ребенка слишком больших усилий во время уроков. Это связано с тем, что такая нагрузка может привести к диффузному повышению мышечного тонуса у ребенка и усилению нарушения произносительной стороны речи.

Ключевые слова: *дизартрия, речевая моторика, звуко-слоговая структура, фонематическое восприятие, двигательные нарушения, социальные контакты*

Summary. In children with cerebral palsy, impaired speech pronunciation increases with the tone of the articulatory muscles, and with all types of active limb movements, dysarthric disorders increase. Each voluntary movement increases the tone of the general and speech muscles. You cannot demand too much effort from the child during lessons. This is due to the fact that such a load can lead to a diffuse increase in muscle tone in a child and an increase in the violation of the pronunciation side of speech.

Key words: *dysarthria, speech motility, sound-syllable structure, phonemic perception, movement disorders, social contacts*

USİ zamanı ən çox müşahidə olunan nitq pozulması dizartriya. Dizartriya- nitq aparatının innervasiya çatışmazlığı ilə şərtlənən, nitqin tələffüz tərəfinin pozulmasıdır. Dizartriya zamanı əsas aparıcı qüsurlar nitqin səs tələffüzü və prosodik tərəfinin sinir sisteminin mərkəzi və peri-

ferik hissəsinin üzvi zədələnməsi ilə bağlı olan pozulmadır.

Dizartriya latın sözüdür, tərcüməsi tələffüzün pozulmasıdır. Bir çox tədqiqatçılar bu termini daha geniş artikulyasiyanın, səs yaranmasının, tempin, ritmin və intonasiyanın pozulması kimi izah edirlər. Serebral iflic zamanı dizartri-

yanın skelet və nitq əzələlərinin ümumi pozulmasını əks etdirən əsas xüsusiyyəti kinestetik qavramanın çatışmazlığıdır. Uşaq hərəkətləri nəinki çətinliklə və məhdud həcmdə yerinə yetirir, həm də öz ətraflarının və artikulyasiya orqanlarının hərəkət və vəziyyətlərini zəif hiss edir. Bu da məqsədyönlü hərəkətlərin yerinə yetirilməsini çətinləşdirir və səs tələffüzünün pozulmasını gücləndirir.

Serebral iflic zamanı ümumi motorikanın və nitq motorikasının qarşılıqlı pozulması həmçinin, artikulyasiya aparatının pozulma ağırlığının əllərin funksiyalarının pozulması ağırlığı ilə korelyasiya edir. Əl hərəkətlərinin nitqlə əlaqəsi hələ 1928-ci ildə V.M. Bexterev tərəfindən araşdırılmışdır. O əl hərəkətlərinin nitq inkişafına stimullaşdırıcı təsir etdiyini qeyd etmişdir. M.M.Kolsova (1973) tərəfindən aparılmış xüsusi tədqiqatlar əsasında belə bir fikir irəli sürülmüşdü ki, əl barmaqlarının hərəkətləri MSS-ni stimullaşdırır və uşağın nitqinin inkişafını sürətləndirir. Artikulyasiya motorikasının ən ağır pozulmaları yuxarı ətrafları daha çox zədələnmiş uşaqlarda qeydə alınır.

Serebral iflic zamanı uşaqlarda nitqin tələffüz tərəfinin pozulma xüsusiyyəti ətrafların aktiv hərəkətlərinin bütün növlərində artikulyasiya əzələlərində tonus artır, dizartrik pozulmalar güclənir. Güclə yerinə yetirilən hər bir hərəkət ümumi və nitq əzələlərində tonusun artmasına səbəb olur. Məşğələlər zamanı uşaqdan həddən artıq səy tələb etmək lazım deyil. Çünki, bu cür yükləmə uşaqda əzələ tonusunun diffuz artmasına və nitqin səs tələffüzü tərəfinin pozulmasının güclənməsinə səbəb ola bilər. USİ zamanı artikulyasiya motorikasının pozulması nəinki uşağın nitqinin tələffüz tərəfinin formalaşmasını çətinləşdirir, həm də ikincili olaraq fonematik qavramanın da pozulmasına səbəb olur. Bu uşaqda sözlərin səs təhlilində çətinliklərə və heca-səs strukturunda təhriflərə gətirib çıxara bilər.

Lakin uşaqların hamısında səs tərkibinin mənimsənilməsində çətinlik eyni səviyyədə ifadə olunur. Bəziləri hətta sözləri ayrı-ayrı səs elementlərinə parçalamaqda, digərləri ancaq səs təhlilinin sadə formalarının öhdəsindən gəlir. Çox zaman qüsurlu tələffüz olunan səslərlə olan sözlərin təhlilində çətinlik müşahidə olunur. Bu uşaqlarda fonetik-fonematik pozulmalar

rın korreksiyası zamanı diferensial yanaşmanın vacibliyini müəyyən edir. USİ zamanı nitq kinesteziyalarının spesifik pozulmaları eşitmə-hərəkəti-kinestetik əlaqələrin formalaşmasına mane olur, bu da yazı prosesini çətinləşdirir. Serebral iflicli və dizartriyalı bütün uşaqların artikulyasiya bacarıqlarının, fonematik eşitmənin, qavrayış və təhlilin inkişafına istiqamətlənmiş kompleks sistemli loqopedik tədbirlərə ehtiyacı var.

Serebral iflicli uşaqlar üçün dilin leksik sisteminin mənimsənilməsində spesifik çətinliklərin olması xarakterikdir.

N.N. Malofeyev serebral iflicli kiçik yaşlı məktəblilər tərəfindən isim və fellərin istifadə olunması tezliyini tədqiq etmişdir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdu ki, isim, fel və söz önləri leksik ehtiyatın təxminən 90 % ni təşkil edir, nitqin digər hissələrindən isə az hallarda istifadə olunur. Eyni bir sözün dəfələrlə təkrarı, fellərin yetərinə mənimsənilməməsi, onların dəqiq mənalarını bilməmək xarakterik idi.

L.B. Xəlilova tərəfindən serebral iflicli kiçik yaşlı məktəblilərdə leksik-semantik pozulmalar tədqiq edilmişdi. Müəyyən edilmişdi ki, uşaqlar bir çox sözlərin mənasını bilmir; sözün semantikasını sinonim əlaqədə olan digər sözlərin leksik mənası ilə qarışdırır; bəzən isə sözü konkret başa düşür və əsas mənanı anlamır. Uşaqlar çoxmənalı sözün mənaları arasında funksional ümumiliyi təyin etməyə çətinlik çəkirlər, onların semantik təsəvvürləri məhduddur, dil abstraksiyası və ümumiləşmələrdə çatışmazlıqlar var. Kəmiyyət pozulmaları zəif tempdə formalaşan məhdud lüğət ehtiyatında təzahür edir.

Serebral iflicli uşaqlarda leksikanın xarakterik pozulmaları xəstəliyin spesifikliyi ilə şərtlənir. Hərəkəti pozulmalar, sosial kontaktların məhdudluğu uşağın ətraf mühiti fəal surətdə öyrənməyini məhdudlaşdırır. Ətrafdakı əşya və hadisələr haqqında uşaqların bilik və təsəvvürləri tamam və sistemləşdirilmiş olmur, bəzən isə ümumiyyətlə səhv olur. Bu, USİ zamanı analizator fəaliyyətin inkişafında olan pozulmalar, hərəkəti analizatorun patologiyası ilə müəyyən olunan kompleks assosiasiyaların formalaşmasında çətinliklər ilə əlaqədardır.

Ətrafdakı cisimlərin sözlə ifadə olunması, sözün "motor görüntüsü"nin artikulyasiya orqa-

nı tərəfindən həssaslığının zəif olması səbəbindən çətinliklə möhkəmlənir. Uşaq müstəqil olaraq fərqli şeylərdə oxşarlıqlar tapa bilmir və oxşar cəhətləri bir-birindən ayıra bilmir. Yalnız praktik fəaliyyət prosesində ətrafdakı obyektlərinin vahid qavrayışının əsasını təşkil edən mü-rəkkəb assosiasiyalar yaratmaq mümkündür.

Leksikanın inkişafı üzrə işin xüsusiyyəti qavrayışın və təxəyyülün təkmilləşdirilməsini ətraf mühitin əşya və hadisələrinin sözlü ifadə olunması ilə birgə korreksiya tədbirlərində bir-ləşdirilməsidir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara, eləcə də daha böyük yaşlı uşaqlara ətrafda olan əşyaların adını bilmək və tələffüz etmək, onlarla əlaqədar fəaliyyəti başa düşmək, əşyaların ayrı-ayrı hissələrini fərqləndirmək və adlandırmaq bacarıqlarını öyrədirlər.

Lügət ehtiyatının tərkibi uşaqların ətraf mühit haqqında biliklərinin genişlənməsinə, dərinləşməsinə və ümumiləşməsinə əsaslanır.

Serebral iflicli uşaqların leksikası üzərində işin spesifikliyi onun əşyavi-praktik və oyun fəaliyyəti vasitəsilə sensor funksiyaların və idrak fəaliyyətinin inkişafı və korreksiyası arasında sıx əlaqənin olmasıdır.

Nitqin məna tərəfi üzərində işin tərkibinə rabitəli nitqin inkişafını və ümumiyyətlə işin effektivliyini təmin edən bir sıra üsullar daxildir.

Leksika üzərində işləyərkən söz ehtiyatının mənimsənilməsində spesifik çətinliklərin yaranması mexanizminin psixolinqvistik aspektlərini nəzərə almaq vacibdir. Yuxarıda təsvir olunan artikulyasiya-fonetik, səs, tempo-ritmik və prosodik pozulmalar uşaqlarda nitqin ifadə olunmasının hərəki proqramını çətinləşdirir. USİ zamanı prosodik və semantik pozulmalar qarşılıqlı əlaqədədir. Nitqin ifadə olunmasında

çətinliklər yalnız motor pozulmalar ilə deyil, həm də düzgün sözün seçilməsi səviyyəsində olan dil əməliyyatlarının çatışmazlığı ilə də şərtlənir. Nitq kinesteziyalarının pozulması sözlərin möhkəmləndirilməsinə imkan vermir. Ayrı-ayrı sözlərin arxasında duran kinestetik əlaqələr bərabərləşir və uşaq tələb olunan sözün tapılmasında çətinlik çəkir, bu da özünəməxsus psevdostimulyasiya pozulmalarında təzahür edir.

Serebral iflicli uşaqlarda onların ümumi nitqinin inkişafını ləngidən fonetik-fonematik pozulmalar fonunda nitq ünsiyyətinin məhdudluğu, eşitmə qavrayışının çatışmazlığı, nitqin səs tərəfinə lazımı qədər diqqətin olmaması və passiv nitq səbəbindən qrammatik forma və kateqoriyaların mənimsənilməsi həddən artıq zəif olur.

Problemin elmi yeniliyi. Serebral iflicli uşaqların idrak fəaliyyətinin özünəməxsusluğu dil vahidlərinin struktur təhlilini nəzərə cərpacaq dərəcədə çətinləşdirir və dilin qrammatik düzümünü mənimsəməkdə xarakterik çətinlikləri üzə çıxarır. Serebral iflicli şagirdlər çox zaman ayrı-ayrı qrammatik forma və kateqoriyalardan düzgün istifadə olunmasında çətinlik çəkiirlər, cümlələrin strukturunu (sözlərin düzgün ardıcılığı pozulur, ikincili dərəcəli üzvlər nəzərə alınmır, şəkildərdən istifadə olunmur) pozurlar. Nitq qüsuru ümumi nitq inkişafsızlığı kimi təzahür edən uşaqlarda nitqin qrammatik tərəfinin formalaşmaması müşahidə olunur. Serebral iflicli uşaqlarda qrammatik bacarıqların uğurlu formalaşması ancaq uşaqların əqli və nitq inkişafına kompleks yanaşma zamanı mümkündür.

Problemin praktik əhəmiyyəti və aktuallığı. Dizartriyanın müxtəlif formaları zamanı korreksiya-loqopedik işin səmərəliliyi dizartriyanın növünün düzgün təyin olunmasından və ona müvafiq olaraq korreksiya üsullarından asılıdır. Korreksiya metodları işləyərkən dizartriyanın müxtəlif formaları zamanı əsas aparıcı olan pozulmaları nəzərə almaq lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. Детский церебральный паралич: диагностика и коррекция когнитивных нарушений. / Учебно-методическое пособие, - Москва: РНИМ, Университет им. Н.И. Пирогова, - 2012.
2. Детские церебральные параличи / В.И. Козьякин, Л.Ф. Шестопалова, В.С. Подкорытов. - Львов: Медико-психологические проблемы, - 1999.
3. Никитина, М.Н. Детский церебральный паралич, - Москва: Медицина, - 1979.

E-mail: s-asadzade@mail.ru

Rəyçilər : *filol.ü.fəls.dok. T.H. Ağayeva*
ped.ü.fəls.dok. S.N. İsgəndərova

Redaksiyaya daxil olub: 10.06.2021